

ÈTICA I DEONTOLOGIA PER A PSICÒLEGS: ALGUNES CLAUS D'UNA EXPERIÈNCIA DOCENT VIRTUAL

Ander Chamarro Lusa

Departament de Psicologia Bàsica, Evolutiva i de l'Educació

Universitat Autònoma de Barcelona

andres.chamarro@uab.es

Resum

En aquest article s'argumenta la importància d'introduir la formació en aspectes ètics i deontològics en els estudiants de grau de psicologia. Es presenta com exemple el disseny de l'assignatura implementada en la Universitat Oberta de Catalunya, els seus objectius, continguts, procediments i avaluació. Es mostren els resultats de l'avaluació qualitativa per part dels alumnes. Els resultats mostren que els alumnes consideren l'assignatura important en la seva formació, aplicada i que provoca la reflexió sobre els aspectes ètics de la pràctica professional de la psicologia. Es conclou la importància d'oferir una assignatura d'aquest tipus combinant l'ús d'avaluació continuada, mètode de cas, treball en grup i procediments de solució de problemes per a dilemes ètics.

Resumen

En este artículo se argumenta la importancia de introducir la formación en aspectos éticos y deontológicos en los estudiantes de grado de psicología. Se presenta como ejemplo el diseño de la asignatura implementada en la Universitat Oberta de Catalunya, sus objetivos, contenidos, procedimientos y evaluación. Se muestran los resultados de la evaluación cualitativa por parte de los alumnos. Los resultados muestran que los alumnos consideran la asignatura importante en su formación, aplicada y que provoca la reflexión acerca de los aspectos éticos de la práctica profesional de la psicología. Se concluye la importancia de ofrecer una asignatura de este tipo combinando el uso de evaluación continuada, método de caso, trabajo en grupo y procedimientos de solución de problemas para dilemas éticos.

Abstract

This article argues the importance of introducing training in ethics in degree students of psychology. It is presented as an example the design of the course at the Universitat Oberta de Catalunya, its objectives, contents, procedures and evaluation. Results are presented based on qualitative evaluation by the students. Results show that students consider ethics as an applied and important dimension of their training, and causes reflection about the ethical aspects of the professional practice of psychology. It reveals the importance of offering a course of this type by combining the use of continuous assessment, case method, teamwork and troubleshooting procedures for ethical dilemmas.

Introducció

Fins fa poc, quan explicàvem als nostres col·legues docents que impartíem docència en una assignatura d'ètica i deontologia ens somreien amb un cert sarcasme o ens deien una mica així com: "bé, això no és difícil, dóna poc treball". Afortunadament, el panorama canvia, creiem que massa lentament, però canvia. Un petit reflex d'aquest canvi en la consideració que rep l'ètica i la deontologia professional a la universitat pot ser aquest article. Per a nosaltres és una mostra de la importància que va cobrant l'ensenyament d'aquesta disciplina en els plans d'estudi de les universitats. Recentment, del Rio (2003) ha posat en relleu l'escassetat de

publicacions en psicologia dedicades a l'ètica i la deontologia. Les poques publicacions, posteriors al 2000 en la seva majoria, apareixen principalment en revistes dependents del Col·legi Oficial de Psicòlegs, com Papers del Col·legi i Infocop. De fet, el que podríem considerar com els primers manuals d'ètica i deontologia per a professionals publicats en el nostre país, són fins i tot més recents (Cop, 2004, del Rio, 2005). Afortunadament, les bones notícies no vénen soles i de la Corte, Blanco i Sabucedo (2004) també han incidit en aquesta línia, mostrant la conveniència, actualitat i rellevància de considerar els aspectes ètics de la conducta.

Encara que a Espanya les universitats han manifestat la seva intenció de vincular la formació dels futurs psicòlegs a un coneixement pràctic, aquesta preparació per a l'exercici de la professió no es pot dir que s'estengui a la deontologia, matèria que està molt escassament present en els plans d'estudi (Bermejo, 2001).

Existeix avui dia una clara consciència per part dels òrgans col·legials de la necessitat que els psicòlegs, i els futurs psicòlegs, coneguin els deures deontològics professionals. Per a això, és necessari, entre altres coses, que els principis i aplicacions es divulguin entre els professionals i que els estudiants els coneguin mitjançant alguna disciplina acadèmica que introdueixi a aquest camp. En aquest sentit, no n'hi ha prou que els estudiants i els professionals coneguin els riscos de l'exercici professional, sinó que es fa necessari també que el sentit del respecte al ser humà penetri i estigui present impregnant tots els materials i les activitats que ajuden a iniciar-se en la psicologia professional. És a dir, interessa que el sentit de respecte cívic a la persona i l'actuació responsable enfront de tals persones no sigui un simple ideal ètic a admirar i venerar, sinó una conducta plenament incorporada als enfocaments professionals que els psicòlegs desenvolupin en tots els àmbits, de tal manera que quedi manifestament a la vista en totes les nostres actuacions de la professió de psicòleg. En aquest sentit, la tasca formativa és immensa. Per exemple, com Batres (1998) ha destacat, ni els estudiants ni els propis professionals tenen clar què és la deontologia.

En els plans d'estudi dels psicòlegs no s'havia donat importància a aquestes qüestions. Semblava que els aspectes relacionats amb l'ètica i la deontologia eren coses que no s'havien d'aprendre, que n'hi havia prou amb el sentit comú i una bona dosi d'experiència. Afortunadament, avui dia aquest punt de vista ja no és defensable. L'exercici professional de la psicologia implica una constant presa de decisions (de diagnòstic, de pronòstic, terapèutiques, formatives, morals...) que com a mínim podríem qualificar de difícils (veure León, 2001). Decisions que es prenen en condicions d'incertesa o amb informació incompleta. Per tant, es necessita ajuda i formació específica per a la presa racional de decisions, és a dir, formació que, basada en el coneixement existent, les evidències científiques i la pròpia experiència del professional, segur que els estudiants i professionals apreciaran. Aprendre a resoldre aquestes difícils situacions de presa de decisions, a les quals molt probablement tot psicòleg/psicòloga s'enfrontarà, requereix uns principis, uns principis que poden ser ètics.

Planificant una assignatura virtual d'ètica i deontologia per a psicòlegs

La necessitat d'iniciar als estudiants de Psicologia de la Universitat Oberta de Catalunya en els principis ètics que guïen la seva actuació professional va impulsar el naixement d'aquesta assignatura. Una assignatura que des dels seus inicis tindria una característica innovadora: s'impartiria en la seva totalitat *on-line*. Per tant, a la dificultat referent a com ensenyar ètica i deontologia, una assignatura sobre la que existeixen poques experiències docents, s'havia d'afegir la virtualitat. Aquestes dificultats ens conduïen a un canvi de perspectiva destacable: no es tractava d'ensenyar ètica i deontologia, sinó de permetre que els estudiants de l'assignatura poguessin *aprendre* els continguts, procediments i actituds necessaris. D'acord amb aquest canvi de perspectiva, centrant-nos en l'estudiant i no en el professor, ens varem marcar dos grans objectius: a) que els alumnes coneguessin els principis ètics que guien l'exercici professional, així com els codis deontològics vigents, i, b) sensibilitzar als estudiants cap a la importància d'observar els principis ètics en la seva futura actuació professional.

Per a això, ens varem plantejar la necessitat de disposar des del principi d'un material docent, que atès que es tractava d'una assignatura impartida *on-line* havia d'estar disponible també a Internet. La solució era senzilla, en comptes d'un text utilitzaríem una web a la qual els alumnes podrien accedir amb facilitat, atès que eren estudiants que utilitzaven Internet com a mitjà de comunicació i accés a la informació. Aquesta web permetia a l'estudiant conèixer els

principis ètics vigents: els de la bioètica, els recollits pels diferents codis ètics i deontològics vigents, així com aquells que probablement regiran la nostra actuació professional en un futur pròxim. També varem detectar la necessitat d'incloure una anàlisi dels codis deontològics vigents¹, així com una presentació de les principals àrees d'actuació professional dels psicòlegs quant a conflictes i dilemes ètics.

Juntament amb aquests continguts, vam decidir incorporar com a metodologia docent el mètode de cas (Andrews, 1960; Christensen, 1987; Hutchings, 1993). El mètode de cas, igual que altres mètodes d'aprenentatge centrats en l'experiència i l'activitat de l'estudiant (veure, per exemple, Kolb, 1984), utilitza com estímul inicial per a l'aprenentatge un cas, generalment real, que suposa per als estudiants un estímul i un repte al que s'ha de donar solució. Aquest tipus de metodologies fa temps que s'han consolidat en l'educació superior anglosaxona (veure, per exemple, Holman, Pavlica i Thorpe, 1997).

Nosaltres plantejem sis casos, reals, de situacions de conflicte ètic i deontològic que havien de servir per a practicar amb els principis ètics i els codis deontològics, així com també per a familiaritzar-se amb les situacions que donen lloc a dilemes ètics. Hem adoptat aquesta metodologia de resolució de casos perquè l'assignatura incorpori, a més dels continguts, un cert caràcter aplicat. Per tant, els nostres casos se centren en sis àrees d'aplicació de la psicologia: la psicologia jurídica, la psicologia de la salut, la psicologia clínica, la psicologia del treball i de les organitzacions, la psicologia educativa i la intervenció psicosocial. Cadascun d'aquests casos, escrits pels professionals que els van tractar sobre la base de la seva experiència, tenia una estructura similar: a) una introducció a l'àrea de la psicologia en què s'emmarcava el cas; b) la contextualització del cas, que permet entendre el context d'intervenció i les demandes a les quals s'enfronta el psicòleg en la seva actuació (per exemple, saber què és un peritatge forense); c) a continuació es descriu el cas i es presenten les dades complementàries necessàries per tal que l'alumne tingui una visió completa del cas (la visió d'altres subjectes implicats, dades d'avaluacions psicològiques, actuacions del psicòleg...); d) finalment es presenten les qüestions ètiques que el cas ha pogut representar al psicòleg i la solució que aquest va dur a la pràctica sobre la base de la seva forma d'enfocar les qüestions ètiques que aquest li plantejava. Aquesta estructura general dels casos, en tres d'ells estava incompleta. Així, els tres primers casos es presenten complets, però els tres segons no; falta detallar quines respostes ha trobat el psicòleg als seus dilemes ètics i com ha guiat la seva intervenció. D'aquesta manera, els tres primers casos actuen a tall d'exemple resolt que després l'estudiant pot utilitzar per a plantejar els altres tres casos.

Per exemple, en un dels casos una psicòloga, assessora d'un centre d'educació infantil, és consultada respecte a un nen, caracteritzat com hiperactiu, que mostra conducta inadequada en el menjador (vòmits, desinterès pel menjar...) dificultant la tasca educativa en aquesta activitat. La psicòloga també esbrina, per converses amb el personal, que una de les monitores l'obliga a menjar i que possiblement li hauria produït un morat a l'ull. A l'alumne, se li plantegen quatre opcions de conducta per part de la psicòloga: a) no fer res, b) denunciar el cas, c) aconsellar a la família que tregui al nen del menjador i, d) intervenir. A més, es demana que l'elecció sigui justificada sobre la base de principis ètics².

Aquest tipus de casos, més estructurats i raonats en la seva exposició i resolució, són combinats amb microcasos, més curts i precisos, que permeten il·lustrar la diversitat de situacions de dilema ètic que enfronten els psicòlegs en l'exercici professional. Aquests microcasos es renoven cada curs, bé per motius d'avaluació com per diversitat i interès de l'assignatura, i són elaborats pels docents sobre la base de la seva pròpia experiència o adaptant-los d'altres descrits en la literatura. Per exemple:

“Una noia d'ètnia gitana va a veure al psicòleg de l'escola i li demana per favor si li pot fer un informe dient que no està preparada per a casar-se, atès que el seu pare la vol casar amb un noi que ha triat per ella, i ella s'oposa però no sap com dir-li”.

“Una noia va al psicòleg i li diu que ve una mica a la defensiva, perquè duu un any anant a un altre professional que l'única cosa que li proposava era d'asseure's en un sofà i xerrar, sense que ell li digués res de res. El psicòleg li diu que això passa sovint en aquesta professió, que està plena de gent que treballa d'acord amb escoles que no

¹ Els codis deontològics no s'inclouen, tots són accessibles *on-line* i la seva recerca forma part de les activitats que han de realitzar els alumnes en temps d'estudi.

² Els lectors poden trobar la versió detallada del cas en Chamarro (coord.) (2007) *Ètica del Psicòleg*. Barcelona: Ediuoc.

funcionen, però que no es preocupi que ell és d'una escola contrastada científicament, i que li assegura l'èxit total de la intervenció".

En aquest tipus de casos, se li demana a l'alumne valorar la conducta del psicòleg sobre la base dels principis ètics i alguns articles, normalment ja preseleccionats, del codi deontològic. Opcionalment, se li pot sol·licitar que anticipi el tipus d'actuació que portaria a terme, també basant-se en les orientacions del codi deontològic.

Com que aquesta tasca d'analitzar els dilemes ètics per part de l'estudiant sembla una tasca complexa i requereix un bon coneixement del codi deontològic i de la professió, aquesta activitat ens va semblar recomanable com activitat grupal. Una activitat grupal en la qual els estudiants comparteixen coneixements (per exemple, el seu coneixement de diferents àmbits de la psicologia) i en la qual, alhora, es recolzen en els codis deontològics, ja que han d'utilitzar-los i aplicar-los de forma explícita. És a dir, han d'argumentar de forma consensuada quins articles dels codis consultats fonamenten les seves decisions en l'orientació del cas (intervenir, derivar, informar...).

També abordem, creiem que de manera totalment innovadora en el panorama educatiu espanyol, el tema dels principis ètics en la prestació de serveis psicològics per Internet. Ens vam proposar introduir als estudiants en els criteris ètics que podrien regir la manera d'exercir la psicologia que, sens dubte, marcarà el seu futur professional.³

Finalment, adoptem i fem utilitzar als alumnes un protocol per a l'anàlisi i solució de dilemes ètics. Es tracta d'un procediment de solució de problemes adaptat als dilemes ètics proposat per Knapp i VandeCreek (2006). Aquesta estratègia ens sembla especialment útil per a ensenyar als estudiants a identificar el dilema ètic en situacions on aquest no està explicitat. Per a això, actualment estem utilitzant pel·lícules de cinema en les quals apareix la figura del psicòleg i aquest es veu en situacions de possible conflicte ètic. En aquestes situacions l'alumne ha de ser capaç d'identificar el problema (el conflicte ètic) abans de poder centrar-se en la seva resolució.

D'aquesta manera, en les quatre activitats d'avaluació continuada que els alumnes realitzen al llarg del semestre tenen oportunitat de familiaritzar-se i interactuar amb diferents aspectes ètics de la psicologia.

En aquesta assignatura, tanmateix, no es tracten tots els aspectes de la deontologia professional. Som conscients de les limitacions de la nostra formació, però hem optat conscientment per aprofundir en alguns aspectes en detriment d'uns altres. Per exemple, hem preferit treballar amb casos en àrees clàssiques d'exercici professional abans que aprofundir en aspectes com els de l'ètica de l'avaluació o de la investigació. Entenem que tota l'ètica i deontologia és igualment rellevant però els nostres objectius eren més genèrics i actitudinals. Per altra banda, aquests continguts poden ser objecte d'estudi en assignatures troncal com *psicomètria*, o altres de l'àrea de metodologia. En tot cas, la necessitat de respectar l'ètica en la investigació està més difosa que en altres àrees (veure per exemple, Wadeley i Blasco, 1995).

La valoració de l'alumnat i del professor

Respecte a la valoració dels alumnes, aquests indiquen que la utilització de casos és un mètode que acostia la realitat de l'exercici professional i la seva dimensió ètica. De fet, el nostre objectiu d'afavorir que els alumnes se sensibilitzin i plantegin els aspectes ètics de les seves intervencions sembla bastant present en les valoracions de final de curs:

"considero aquesta matèria com imprescindible per a un psicòleg, no importa a quina especialitat es dediqui; per tant, els continguts que hem anat assimilant resultaran imprescindibles per al desenvolupament de la nostra futura professió"

"crec que et fa pensar, que davant un cas recordem que hi ha una persona i que com a tal hem de respectar-la. Potser el que m'ha quedat més clar és que quan estigui davant un possible usuari, a més d'intentar avaluar i diagnosticar, és necessari que em pari a pensar que estic davant una persona, amb drets i obligacions i que les accions que pugui iniciar poden tenir conseqüències en el nostre client com en unes altres persones i no puc oblidar què és el que va primer"

³ Cal destacar que aquests alumnes cursen tots els seus estudis de forma virtual. Per tant, serien, a priori, candidats a desenvolupar un exercici professional virtual.

"els casos presentats estan ben escollits i provoquen la controvèrsia tan necessària per a l'ensenyament. Crec que he omplert un espai que necessitava per a desenvolupar tasques terapèutiques en el futur i també en el pràcticum"

Aquestes reflexions s'acompanyaven de la valoració de la necessitat que els estudiants rebin ensenyaments relatius a l'ètica i la deontologia:

"sobre l'assignatura no acabo d'entendre com pot ser opcional i no obligatòria. Em sembla imprescindible tenir uns coneixements, al menys dels codis que regeixen l'exercici de la professió. Crec que és una assignatura que segur ens servirà en el nostre exercici com a psicòlegs"

"a mi m'ha semblat una assignatura molt important, necessària per al treball de psicòleg en l'àmbit que sigui, i estic d'acord que és estrany que sigui optativa i no troncal. És necessari conèixer els principis i les normes ètiques i plantejar-se què seria més convenient fer davant determinades situacions, també per a detectar comportaments poc ètics o situacions ambigües que cal saber com afrontar. En resum, una assignatura imprescindible"

Una valoració que es fa extensiva cap als propis valors personals:

"penso que l'ètica i les qüestions morals són importants en la nostra vida personal i també professional. Com a tals, s'haurien de tractar de forma transversal en totes les assignatures, i si no és així, hauria de ser assignatura troncal"

Les últimes valoracions feien referència a la conveniència de tractar els dilemes ètics en grup:

"reconec que hi ha detalls que hem treballat en grup que segurament se m'haguessin passat per alt si no els hagués comentat amb els companys"

"per a mi, ha estat molt important el treball en grup, gairebé primordial pel confrontar els valors de cadascun..., obrint el nostre enfocament a noves possibilitats, però coneixent les limitacions; en general l'assignatura m'ha semblat molt enriquidora, ens ha fet veure fins a on hem, o no, d'arribar en la nostra actuació professional"

Una alumna resumia així la seva experiència amb l'assignatura:

"crec que és bàsic que qualsevol aspirant a psicòleg conegui els seus límits en el tractament de la informació així com en la relació amb els clients. Trobo que ha estat una assignatura molt aprofitable i, com crec que així serà, que tindrem més present en el nostre futur com a psicòlegs. Gràcies pels debats continus que permeten veure des de diferents punts de vista temes polèmics i d'actualitat, aclarir qualsevol dubte ètic i ampliar els nostres coneixements. He gaudit, m'ha fet pensar i reflexionar, he après a utilitzar i plantejar les etapes per a intentar resoldre un problema, he dubtat, m'he sentit insatisfeta amb la vaguetat d'alguns articles o amb la poca presència d'uns altres...; m'ha agradat conèixer altres codis ètics, he trobat interessant veure que el sentit comú no sempre és el més adequat en la tasca professional i, per tant, la utilitat del codi"

Per al professorat, els resultats qualitatius i quantitatius (percentatges d'aprovat i qualificacions), mostren l'encert en la introducció de l'assignatura en el pla d'estudis, així com de l'enfocament adoptat. D'una banda, l'adopció de l'avaluació continuada d'activitats basades en casos reals dóna a l'assignatura el grau necessari de connexió amb la realitat que els alumnes agreixen, així com la credibilitat i complexitat per a convertir-la en un repte per a l'estudiant. A més, permet que els alumnes adquireixin el coneixement i els procediments necessaris de forma activa i perllongada, possibilitant que aquest sigui interioritzat i que l'objectiu actitudinal també sigui viable.

En tot cas, és necessari acceptar que aquests resultats no són totalment extrapolables, almenys en part per la tipologia d'alumnes que cursen els seus estudis a la UOC i en l'assignatura en concret. L'alumnat és d'edats superiors a les habituals entre els estudiants de grau, per a alguns és la seva segona carrera i bastants treballen, raons que ens permeten entendre millor els bons resultats. Per a aquests estudiants, que podríem qualificar d'experts i madurs, donar cabuda en els seus esquemes mentals a noves normes sembla més fàcil. Per altra banda, el seu grau d'integració del coneixement, procediments i actituds és alt, en part a causa del fet de tractar-se d'alumnes d'últims semestres de carrera. Per tant, sembla que la nostra experiència no és totalment extrapolable a tots els alumnes de grau. Finalment, considerem que la nostra experiència mostra algunes claus que sí poden ser útils en la introducció de coneixements, procediments i actituds relacionats amb l'ètica i la deontologia en els nous plans d'estudi: l'avaluació continuada, combinada amb l'ús de casos, activitats grupals i procediments per a enfrontar-se a dilemes ètics.

Referències bibliogràfiques

- Andrews, K. R. (1960). *The case method of teaching human relations and administration: an interim statement*. Cambrigde, Mass.: Harvard University Press.
- Batres, C. (1998). Deontología profesional: el código deontológico. *Papeles del Psicólogo*, 70.
- Bermejo, V. (2001). Metacódigo de Ética de la Federación Europea de Asociaciones de Psicólogos (EFPA). *Infocop*, 80.
- Christensen, C. R. (1987). *Teaching and the case method: text, cases and readings*. Cambrigde, Mass.: Harvard University Press.
- Colegio Oficial de Psicólogos (2004). *Ética y deontología para psicólogos*. Madrid: Colegio Oficial de Psicólogos. Secretaría Estatal.
- Hutchings, P. (1993). *Using cases to improve college teaching: a guide to more reflective practice*. Washington, DC.: AAHE Teaching Initiative, American Association for Higher Education
- de la Corte, L., Blanco, A, & Sabucedo, J. M. (Eds.) (2004). *Psicología y derechos humanos*. Barcelona: Icaria.
- del Rio, M. C. (2003). Monográfico sobre ética profesional y psicología. *Revista de Psicología Universitas Tarraconensis*, vol. XXIV (1-2), 2002.
- del Rio, M. C. (2005). *Guía de ética profesional en psicología clínica*. Madrid: Pirámide.
- Holman, D., Pavlica, K. & Thorpe, R. (1997). Rethinking Kolb's theory of Experiential Learning in management education. *Management Learning*, 28 (2), 135-148.
- Knapp, S. J. & VandeCreek, L. D. (2006). *Practical ethics for psychologists: A positive approach*. Washington: American Psychological Association.
- Kolb, D. (1984). *Experiential learning: Experience as a source of learning and development*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- León, O. G. (2001). *Tomar decisiones difíciles*. Madrid: McGraw-Hill.
- Wadeley, A. y Blasco, T. (1995). *La ética en la investigación y la práctica psicológicas*. Barcelona: Ariel.